महाबु गाँउपालिकाको स्वास्थ्य तथा सरसफाई नीति २०७८

महाबु गाँउपालिका
कर्णाली प्रदेश
दैलेख

१. पृष्ठभूमि:

नेपालको संविधानले निशुल्क आधारभूत स्वास्थ्य सेवा र आकस्मिक स्वास्थ्य सेवालाई नागरिकको मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरेको छ । महाबु गाँउपालिकाका सबै नागरिकलाई नेपालको संविधान २०७२ अनुरुप स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाई सेवामा समान पहुँच र उपभोग सुनिश्चित गर्दै संघीय संरचनामा गुणस्तरिय आधारभुत स्वास्थ्य सेवाको प्रवाह गर्नु महाबु गाँउपालिकाको दायित्व हो । यस गाँउपालिका भित्र नवजात शिशु तथा मातृ स्वास्थ्यमा सुधार गर्दै शिशु र मातृमृत्युलाई वाञ्छित तहसम्म घटाउनु, विद्यमान सर्ने तथा नसर्ने रोगको प्रकोप नियन्त्रण गर्नु र कुनै पनि बेला पनि हुनसक्ने स्वास्थ्य सम्बन्धी विपद् व्यवस्थापन तत्काल गर्नु, जेष्ठ नागरिक, शारीरिक र मानसिक अपाङ्गता भएका, एकल महिला, खासगरी गरिब, सीमान्तकृत, जोखिममा रहेका समुदाय, गर्भवती तथा सुत्केरी महिला, नवजात शिशु, पाँच वर्ष मुनिका बालबालिका, किशोर-किशोरीलाई आधारभुत तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य, सरसफाई तथा पोषण सेवा सर्वसुलभ र पहुँच योग्य बनाउन महाबु गाँउपालिकाले दायित्त्व बोध गरेको छ ।

स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँच स्थापित गर्न, जनउत्तरदायी एवं कुशल व्यवस्थापनको माध्यमबाट आवश्यक तथा उपलब्ध सबै स्रोत र साधनको अधिकतम परिचालन गरी संघीय संरचनामा स्वास्थ्य सेवा प्रणाली विकास, विस्तार र सुधार गर्दै विद्यमान तथा नयाँ चुनौतीहरूलाई सही ढङ्गले सम्बोधन गरेर गाँउपालिकावासीको स्वास्थ्य प्रवर्द्धन, संरक्षण, सुधार र पुनर्स्थापना गर्न गाँउपालिका भित्रका स्वास्थ्य, खानेपानी-सरसफाइ तथा पोषण सम्बन्धि आवश्यकता र विद्यमान अवस्थाका आधारमा महाबु गाँउपालिकाको स्वास्थ्य नीति २०७८ तयार गरिएको छ ।

२. समिक्षा:

क) विगतमा गरिएका प्रयासहरु:

वि. सं २०४८ को राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति घोषणा पश्चात आधारभूत स्वास्थ्यमा सबैको पहुँच पुर्‍याउने उद्देश्यले तत्कालीन सबै गाउँ विकास समितिहरूमा उपस्वाथ्य चौकी, ईलाकाहरूमा स्वास्थ्य चौकी, प्रत्येक निर्वाचन क्षेत्रमा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रहरू स्थापना गर्ने रणनीति अनुरुप २०५४ मा महाबु गाँउपालिका बन्नु भन्दा अगाडी साबिकको खरिगैरा गा.वि.स. वडा नं. १-७, बडाखोला गा.वि.स., बाँसी गा.वि.स., रानीबन गा.वि.स. र काँशीकाँध गा.वि.स. का वडा नं. १, २, ३, ४, ५, ६, ७ र ९ मिलेर महाबु गाँउपालिका बने पश्चात सबै स्वास्थ्य संस्था यसै गाँउपालिका अन्तर्गत सञ्चालन हुँदै आएका छन् ।

वि.स. २०६३ को जनआन्दोलन पश्चात बनेको अन्तरिम संविधानले स्वास्थ्यलाई जनताको आधारभूत अधिकारको रुपमा स्थापित गर्दै नि:शुल्क स्वास्थ्य सेवाको अवधारणालाई विकसित गरे अनुरुप गाँउपालिका अर्न्तगतका स्वास्थ्य संस्थाबाट अत्यावश्यक नि:शुल्क उपचार सेवा शुरु गरी गाँउपालिकावासीको स्वास्थ्यको हक सुनिश्चित गर्ने प्रयास गरेको छ । नेपालको संविधान २०७२ ले नि:शुल्क आधारभूत स्वास्थ्य सेवाका साथै आकस्मिक स्वास्थ्य सेवालाई मौलिक हकको रुपमा निर्दिष्ट गरे बमोजिम नि:शुल्क आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई सर्वव्यापी पहुँच बढाउन आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्याकेज २०७५ तयार गरी स्थानिय तह समेतको जिम्मेवारी स्पष्ट पारि कार्यान्वयन गरिएको छ । संघीयता कार्यान्वयनका क्रममा स्थानिय तहको स्वास्थ्य क्षेत्रका जिम्मेवारीहरु पुरा गर्न गाँउपालिका अर्न्तगत स्वास्थ्य तथा सरसफाई शाखाको स्थापना गरिएको छ भने गाँउपालिका मातहतका स्वास्थ्य चौकीहरु गाँउपालिकालाई हस्तान्तरण भएका छन् । साथै नेपालको संविधान २०७२ ले व्यवस्था गरेको संघिय संरचना अन्तर्गत हरेक वडामा स्वास्थ्य संस्थाको स्थापना गर्ने राष्ट्रिय स्वास्थ्य निति २०७१ र २०७६ को लक्ष अनुरुप यस गाँउपालिकाका सबै वडामा आधारभूत स्वास्थ्य इकाई स्थापना गरि हरेक वडामा स्वास्थ्य संस्था विस्तार भएको छ । हाल यस गाँउपालिकामा १ वटा अस्पताल, ५ वटा स्वास्थ्य चौकी, ४ वटा आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र, ९

सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई, १५ वटा गाँउघर क्लिनिक, १९ वटा खोप केन्द्, ५ वटा टि. वि. उपचार केन्द्र र ५ वटा वर्थिङ्ग सेन्टर गरि कुल ४४ वटा स्वास्थ्य संस्था संचालित छन् ।

महाबु गाँउपालिकाले स्वास्थ्यको क्षेत्रमा स्थानिय आवश्यकताका आधारमा अनुदान अन्तंगतको रकम विनियोजन गरि प्रभावकारी कामहरु सम्पन्न गरिसकेको छ । महाबु गाँउपालिकाले आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको पहुँच सुनिश्चित गर्न तथा स्वास्थ्य क्षेत्रमा गरेका उपलब्धिहरुलाई संरक्षण गर्दै आगामी दिनहरुमा तथ्यमा आधारित योजना निर्माण गर्न आवश्यक धरातल र वैधानिकता प्रदान गर्नका लागि गाँउपालिकाको स्वास्थ्य बस्तुस्थिति झल्कने गरि स्वास्थ्य प्रोफाईल तथा वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरेको छ ।

ख. विद्यमान स्थिती:

वि. सं. २०६८ को जनगणना अनुसार यस गाँउपालिकाको जनसंख्या १९,२७७ रहेको छ । पुरुषको जनसंख्या १०,६७५ (४८.५%) भने महिलाको जनसंख्या ११,३५८ (५१.५%) रहेको छ । स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (HMIS) को आ.व. २०७६/०७७ को लागि गरिएको प्रक्षेपण अनुसार यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या २५,२४३ पुगेको अनुमान गरिएको छ, जसमध्ये १ वर्ष मुनिका वालवालिकाको संख्या ४३८ छ भने ५ वर्ष मुनिका वालवालिकाको संख्या २,१८९ रहेको छ । त्यस्तै गरी १० वर्ष देखि १९ वर्ष सम्मका किशोरकिशोरीको संख्या ४,३४२ छ । १५ देखि ४९ वर्षका प्रजनन् उमेरका विवाहित महिलाहरूको संख्या ६,५४७ रहेको छ । गाउँपालिकामा अनुमानित गर्भवती महिलाहरूको संख्या ५३३ छ र अनुमानित जीवित जन्मने बच्चाहरूको संख्या ४५२ जना छ । यो प्रक्षेपण अनुसार ६५ वर्ष माथिका ब्यक्तिहरूको संख्या २,०४२ छ । हाल यस गाँउपालिकामा १ वटा अस्पताल, ५ वटा स्वास्थ्य चौकी, ४ वटा आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र, ९ सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई, १५ वटा गाँउघर क्लिनिक, १९ वटा खोप केन्द्, ५ वटा टि. वि. उपचार केन्द् र ५ वटा वर्थिङ्ग सेन्टर गरि कुल ४४ वटा स्वास्थ्य संस्था संचालित छन् ।

यस गाँउपालिकामा वालविवाह, किशोरावस्थामा विवाह गर्ने तथा कम उमेरमा गर्भवति हुने संख्या उच्च रहेको छ । जसको परिणाम स्वरुप कम तौलको शिशु जन्मने, समय भन्दा अगाडि जन्मने, कुपोषण तथा मृत्युदर बढ्ने लगायत आमाहरुमा अन्य प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी समस्याहरु रहेका छन् । विगत केहि वर्ष देखि स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी गराउन आउनेको संख्यामा वृद्धि हुन नसक्नुमा दक्ष प्रसुतीकर्मीको अभाव, पूर्वाधारको कमी, सामाजिक सांस्कृतिक मूल्य मान्यताहरु आदि कारणहरुले गर्दा सबै स्वास्थ्य संस्थाहरुमा सुत्केरी हुन आउने महिलाको संख्यामा उल्लेख्य बृद्धि हुन सकेको छैन ।

महाबु गाउँपालिकाको केही महत्वपूर्ण स्वास्थ्य सूचकहरूलाई राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक सूचकसँग तुलना गरी देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ ।

सि.नं	सुचकहरू	राष्ट्रिय तथ्याङ्क	प्रादेशिक तथ्याङ्क	महाबु गाँउपालिकाको तथ्याङ्क			विकास लक्ष्य २०३०	कैफियत
				२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७		
	प्रथम पटक गर्भजाँच गराउने महिलाको प्रतिशत	८५.८३	७३	९०	८८.६	७९.३	९०	

सि.नं	सुचकहरू	राष्ट्रिय तथ्याङ्क	प्रादेशिक तथ्याङ्क	महाबु गाँउपालिकाको तथ्याङ्क			विकास लक्ष्य २०३०	कैफियत
				२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७		
	(कुनैपनि बेला)							
२	सिफारिस गरिए अनुसार ४ पटक गर्भजाँच गराउने महिलाको प्रतिशत	५८.८	६७.३	४०.५	४६.७	४५.४	९०	
३	सुत्केरी पश्चात ३ पटक जाँच गराउने महिलाको प्रतिशत	५७.३	४१	२४.८	२८.७	४३	९०	
४	परिवार नियोजनका आधुनिक साधनहरुको प्रयोग गरिरहेका १५ देखि ४९ वर्षका विवाहित महिलाहरुको प्रतिशत	४३	४८	१५.५	१६.२	२०.७	६०	
५	संस्थागत प्रसुतीको प्रतिशत	५७.४	५९.४	६२.७	५९.९	५५.९	९०	
६	सबै आधारभूत खोप पाएका बच्चाहरूको प्रतिशत (पूर्ण खोप)	७८	७५	७२.३	७२.९	७१.१	१००	
७	२ वर्ष मुनिका कुपोषित बालबालिकाहरु को संख्या	३६	५५	५.९	५.२	५.९	१	

३. विद्यमान स्वास्थ्य समस्या चुनौती र अवसर:

३.१. समस्या:

भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा आर्थिक विविधता युक्त यस गाँउपालिकामा विभिन्न रोगहरुबाट संक्रमितहरुको संख्या उल्लेख्य देखिन्छ। पछिल्लो समयमा आरामदायी जीवन शैली, मदिरा तथा सुर्तीजन्य पदार्थको सेवन, किटनाशक विषादीको प्रयोग लगायतका कारणले मुटु तथा श्वासप्रश्वास सम्वन्धी रोगहरु, क्यान्सर, मधुमेह जस्ता दीर्घ रोगहरुको प्रकोप बढ्दो छ। गाँउपालिका मातहतमा रहेका विभिन्न स्वास्थ्य संस्थाहरुमा मापदण्ड अनुरुपको भौतिक पूर्वाधार, दक्ष जनशक्ति, औजार तथा उपकरण र औषधि तथा अन्य सामग्रीहरुको आपूर्ति हुन आवश्यक छ। एकिकृत स्वास्थ्य सूचना प्रणालीको व्यवस्थापन गरी सोको आधारमा कार्यक्रम तर्जुमा गर्नु आवश्यक रहेको छ भने निजी तहबाट सञ्चालित स्वास्थ्य संस्थाहरुको नियमन गर्नुका साथै सार्वजनिक निजी साझेदारीको अवधारणा अनुरुप आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा बृद्धि गर्न सम्वन्धित सरोकारवालाहरु संग हातेमालो गर्नु जरुरी छ।

उल्लेखित सुचकहरुमा समग्रमा नेपालले उल्लेखनीय सफलता हाँसिल गरिसकेको र स्वास्थ्य क्षेत्रमा मुलुक सकारात्मक बाटोमा अग्रसर भइरहेको देखिए तापनि राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक तथ्याङ्कको अनुपातमा गाँउपालिकाको गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र उपभोगमा वृद्धि गरी जनअपेक्षा अनुसार स्वास्थ्य सेवा प्रवाहका लागि थप कार्य गर्न जरुरी रहेको छ। स्वास्थ्य क्षेत्रले कतिपय उल्लेखनीय सफलता हाँसिल गरिसकेको भएतापनि महाबु गाँउपालिकाले सम्वोधन गर्नु पर्ने समस्या र चुनौतीहरू अझै विद्यमान छन। संविधानको भावना अनुसार स्वास्थ्य सेवाको सर्वसुलभ पहुँच पुर्‍याउन नसक्नु, स्वास्थ्य सेवा प्रवाहलाई जनभावना अनुरुप गुणस्तरीय बनाउन नसक्नु, स्वास्थ्य कर्मीहरुको वृति विकासका साथै उत्प्रेरणा र प्रवृतीमा कमी, प्रमाणमा आधारित योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न आवश्यक गुणस्तरीय एवं एकिकृत सूचनाको संकलन, प्रशोधन, प्रतिवेदन, विश्लेषण तथा प्रयोग कम हुनु, निजी क्षेत्रको सूचना एकिकृत पद्धती नहुनु, खरिद तथा आपूर्ति व्यवस्थापनका लागि प्रक्षेपण, परिमाण निर्धारण, खरिद, गुणस्तर सुनिश्चितता आदिको लागि प्रयाप्त सूचना नहुनु, भण्डारण तथा वितरणको उपयुक्त व्यवस्था नहुनु, अत्यावश्यक तथा निःशुल्क औषधिको अविछिन्न उपलब्धता र सहज पहुँचका लागि पर्याप्त बजेट र लगानी नपुग्नु, स्थानीय तहहरुमा स्वास्थ्यको अपर्याप्त संस्थागत क्षमता, सुशासनका व्यवहारहरु जस्तै वडापत्र, सामाजिक परिक्षण आदि प्रभावकारी रुपमा पालना नगरीनु, जनप्रतिनिधि र स्वास्थ्यकर्मी बिचको बुझाईमा भिन्नता र अस्पष्टता रहनु तथा निजी क्षेत्रलाइ नियमनको दायरामा ल्याउन कठीनाइ हुनु जस्ता समस्याहरु विद्यमान रहेका छन्। वातावरणीय प्रभावले मानवीय स्वास्थ्यमा पार्ने समस्याहरुको उचित व्यवस्थापन गर्न नसक्नु, सडक दुर्घटना, व्यवसायजन्य स्वास्थ्य, मानसिक स्वास्थ्य लगायत अन्य क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरुको उचित व्यवस्थापन गर्न नसक्नु साथै स्वास्थ्य प्रवर्द्धनका कार्यक्रमहरुको आशातित प्रतिफल प्राप्त नहुनु आदी समस्याहरु रहेका छन।

३.२. चुनौती:

परिवर्तित सन्दर्भमा विभिन्न तहगत तथा अन्य प्रशासनिक निकायहरु बिचको प्रभावकारी समन्वय, स्रोत तथा साधनहरुको यथोचित उपलब्धता एवं व्यवस्थापन, प्रविधी मैत्री जनशक्ति तथा एकिकृत सूचना प्रणाली र स्वास्थ्य सूचनाहरुको विश्लेषण र व्याख्या गर्ने सिप र दक्षता, स्वास्थ्य सेवामा गुणस्तरको सुनिश्चितता, स्वास्थ्यमा गर्नुपर्ने लगानीको समान बुझाई, प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रण, लक्षित वर्गको पहिचान गरी सर्वव्यापी पहुँच स्थापित गर्नु, सामाजिक तथा सांस्कृतिक व्यवधानहरु, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता अनुसार विभिन्न तहमा सञ्चालित कार्यक्रमको संचालन र अनुगमनमा कठिनाई, विधि र व्यवहारमा संघीय प्रणाली अनुसार परिवर्तन गर्नु गराउनु स्वास्थ्य क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरू हुन्। साथै स्वास्थ्य क्षेत्रको समग्र विकास तथा समानुपातिक तथा सहभागितामुलक स्वास्थ्य सेवामा सर्वव्यापी

पहुँच स्थापित गर्न आवश्यक नीति तथा कानुनको अभाव, अपर्याप्त आवश्यक पूर्वाधार तथा जनशक्ति आदि चुनौतीहरू विद्यमान रहेका छन् ।

३.३. अवसरः

महावु गाँउपालिका भित्रका सामाजिक, सांस्कृतिक तथा भौगोलिक विशिष्टताका आधारमा नीति तथा योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्न सक्नु, एकिकृत सूचना प्रणालीको स्थापना गरी सूचनाको सहि प्रयोग गर्न सकिने अवस्था, प्रविधिको पहुँचमा बृद्धि, गाँउपालिकाको स्वास्थ्य क्षेत्र वित्तीय रणनीति बनाई लागू गर्न सकिने, लागत सहितको कार्ययोजना बनाई लागू गर्न सकिने, जनप्रतिनिधिको उपस्थितिमा अनुगमन गर्ने व्यवस्था तथा जनप्रतिनिधिहरुको उत्साह र प्रतिबद्धता रहनु स्वास्थ्य क्षेत्रको अवसरको रुपमा रहेका छन् । यसै गरी निजी, गैंह्रसरकारी तथा सरकारी साझेदारी, दुर चिकित्साको व्यवस्था गर्न सकिने आदि स्वास्थ्य क्षेत्रको विकासको लागि अवसरहरु रहेका छन् ।

४. गाँउपालिका स्वास्थ्य नीतिको औचित्य, निर्देशक सिद्धान्त, भावी सोच, ध्येय, लक्ष्य तथा उद्देश्यहरुः

४.१. औचित्यः

स्वास्थ्य क्षेत्रले विगतका केही दशकमा हासिल गरेका उपलब्धिहरूलाई दिगो बनाउँदै सेवामा अविछिन्नता कायम राख्दै विद्यमान स्वास्थ्य समस्या तथा चुनौतिहरूको सम्बोधन गरी गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा नागरिकको संविधान प्रदत्त हक सुनिश्चित गर्न एवं संघीय संरचना अनुरूप प्राप्त अधिकार क्षेत्र तथा दायित्व अनुरूप स्वास्थ्य सेवाको संरचना विकास तथा विस्तारका साथै गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रवाहका लागि मार्गदर्शन गर्नु अपरिहार्य छ । गाँउपालिकाको प्राथमिकता अनुकुल हुने गरी स्वास्थ्य सेवालाई सुदृढीकरण गर्दै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरूलाई सम्बोधन गर्न र दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्नका लागि गाँउपालिकाले स्वास्थ्य नीति प्रतिपादन गर्न अपरिहार्य छ ।

४.२. निर्देशक सिद्धान्तः

गाँउपालिकाले स्वास्थ्य नीति तयार गर्दा यसका केही मुल निर्देशक सिद्धान्त प्रतिपादन गरी सोही आधारमा नीति तथा रणनीति प्रस्ताव गरीएका छन् । प्रस्तुत निर्देशक सिद्धान्तका आधारमा महावु गाँउपालिकाको स्वास्थ्य नीति, २०७८ को कार्यान्वयन गरिनेछ ।

१. गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाको सर्वव्यापी पहुँच
२. अन्तर सरकारी तथा बहुक्षेत्रीय सहभागिता, समन्वय र सहकार्य मार्फत जनउत्तरदायी स्वास्थ्य सेवा
३. सामाजिक न्यायको आधारमा समतामूलक स्वास्थ्य सेवा
४. तथ्यमा आधारित योजना, पर्याप्त लगानी र कुशल व्यवस्थापन
५. सुशासन, जवाफदेहिता र पेशागत आचरण प्रति प्रतिबद्धता

४.३. भावी सोचः

महावु गाँउपालिकाका सबै नागरिकहरू शारीरिक, मानसिक, सामाजिक र भावनात्मक रूपमा स्वस्थ रही उत्पादनशील र गुणस्तरीय जीवन यापन गर्न सक्षम हुने ।

४.४ ध्येय:

उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम प्रयोग गरी क्षेत्रगत सरोकारवालाहरू बीच समन्वय र सहकार्यलाई सुदृढ एवं सुव्यवस्थित गर्दै नागरिकहरूको स्वस्थ्य रहन पाउने मौलिक अधिकार सुनिश्चित गर्ने ।

४.५. लक्ष्यः

न्याय संगत एवं जवाफदेही स्वास्थ्य सेवा प्रणालीको माध्यमबाट गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा गांउवासीको स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र उपभोग वृद्धि गर्ने ।

४.६. उद्देश्यहरू:

१. गांउपालिकावासीलाई आधारभुत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क उपलब्ध गराउने तथा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित नहुने वातावरण सृजना गर्ने ।

२. सबै वडाहरुमा आवश्यक सेवा तथा पूर्वाधार, औषधि, औजार तथा उपकरण, सुचना, प्रविधि र दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरू सहितको सक्षम, प्रभावकारी एवं जवाफदेही स्वास्थ्य सेवा प्रणाली मार्फत गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने ।

३. स्वस्थ जीवन शैली प्रवर्द्धन, व्यवहार परिवर्तन र स्वास्थ्यमा प्रतिकुल असर गर्ने मानवीय तथा वातावरणीय कारक तत्वहरुलाई निरुत्साहित गर्न अनुकुल वातावरण सृजना गर्ने ।

४. प्रवर्द्धनात्मक, प्रतिकारात्मक, उपचारात्मक, पुर्नस्थापनात्मक सेवाको व्यवस्थापनमा सुचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग प्रवर्द्धन र नियमन गर्ने ।

५. स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा बहुक्षेत्रीय साझेदारी र जनसहभागिता प्रवर्द्धन गर्ने ।

५. नीतिहरु:

महाव गांउपालिकाको को विशिष्टिकृत भौगोलिक तथा स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी समस्या र चुनौतिलाई सम्बोधन गर्दै गांउपालिकावासीलाई गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न गांउपालिकाले देहायका नीति अवलम्बन गरिएको छ ।

५.१. सर्वव्यापी पहुँचको अवधारणा अनुसार गांउपालिकावासीलाई निःशुल्क आधारभुत तथा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गरिने छ ।

५.२. स्वास्थ्य क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्दै स्वास्थ्यसेवा प्रवाहलाई गुणस्तरीय, जवाफदेही एवं परिणाममुखी बनाईने छ ।

५.३ समयानुकुल गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको लागि आवश्यक न्यूनतम मापदण्ड सहितको प्रवर्धनात्मक, प्रतिकारात्मक, उपचारात्मक, निदानात्मक तथा पुर्नस्थापनात्मक सेवाको विकास र विस्तार गरीनेछ ।

५.४. न्यूनतम सेवा मापदण्ड कार्यान्वयन तथा राष्ट्रिय चिकित्सा मापदण्ड अनुसारको स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको लागि आवश्यक पूर्वाधार, औषधी, औषधीजन्य सामाग्री, औजार तथा उपकरणहरुको यथोचित व्यवस्था गरिनेछ ।

५.५ सामुदायीक, निजि तथा गैह्र सरकारी क्षेत्रका सेवा प्रदायक स्वास्थ्य संस्थाहरुबाट प्रदान गरिने स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न आवश्यक नियमन गरिनेछ ।

५.६ स्वास्थ्य क्षेत्रमा दिगो विकासका लागि स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितता, वित्तिय सुरक्षा प्रदान गर्न र सामाजिक सुरक्षा योजनालाई सुदृढ गर्न गांउपालिकाबाट स्वास्थ्य क्षेत्रमा लगानी बढाउदै लैजाने र आवश्यकता अनुसार निजि तथा गैरसरकारी क्षेत्र संग साझेदारी गरिनेछ ।

५.७ स्थानीय आवश्यकता सम्बोधनका लागि तथ्य र प्रमाणमा आधारित योजना तर्जुमा तथा स्वास्थ्य सेवाको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न प्रचलित स्वास्थ्य सम्बन्धी सुचना प्रणालीलाई एकीकृत गरी सुदृढ र प्रविधिमैत्री बनाइनुका साथै स्वास्थ्य अनुसन्धानलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

५.८ स्वास्थ्य सेवालाई प्रभावकारी र गुणस्तरीय बनाउन स्थानीय आवश्यकताका आधारमा दक्ष जनशक्तिको व्यवस्थापन गरिनेछ ।

५.९ स्वस्थ र सकारात्मक व्यवहार परिवर्तनका लागि व्यक्ति, परिवार र समाजलाई परिचालन गरी स्वास्थ्य शिक्षा र सुचना प्रवाह गर्दै नसर्ने रोगको उपचारलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवास्तर देखि नै व्यवस्थापन गरिनेछ ।

५.१० स्वास्थ्यवर्द्धक खाद्य पदार्थको प्रवर्द्धन, उत्पादन, पहुँच र उपभोग बढाई पोषण स्थितिमा सुधार ल्याउन आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ ।

५.११ आयुर्वेद तथा वैकल्पीक चिकित्सा पद्धतीहरुलाई विकास तथा विस्तार गरी समन्वयात्मक रुपमा सेवा प्रवाहलाई व्यवस्थित गरिनेछ ।

५.१२ वातावरणबाट स्वास्थ्यमा पर्ने प्रतिकुल असरहरु न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन गरिनुका साथै पेशागत स्वास्थ्य सुरक्षा, सरसफाई र स्वच्छतालाई प्रोत्साहन, प्रवर्द्धन र व्यवस्थापन गरी गाँउपालिकावासीको स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गरिनेछ ।

५.१३ महामारी, विपद वा प्रकोपको समरमा पर्न सक्ने सम्भावित स्वास्थ्य असरहरुको न्यूनीकरण, प्रतिकार्य एवम् पुनःस्थापनाको लागि बहुपक्षीय सहकार्य गरिनेछ ।

५.१४ सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक, धार्मिक र सांस्कृतिक हिसाबले पछाडि परेका समुदायको गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा उपभोग सुनिश्चित गर्न सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई सुदृढ स्वास्थ्य सेवा सर्वसुलभ र सहज पहुँच हुने व्यवस्था गरिनेछ ।

५.१५ सुरक्षित मातृत्व, बाल स्वास्थ्य, किशोरावस्थाको स्वास्थ्य, प्रजनन् स्वास्थ्य तथा परिवार योजना सेवाको विकास र विस्तार गरी पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ ।

५.१६ स्वास्थ्य क्षेत्रका प्रगती एवं उपलब्धीहरुलाई संस्थागत गर्दै थप उपलब्धी हासिल गर्न आवश्यक समन्वय, सहकार्य तथा आवश्यकता अनुसार साझेदारी गरिनेछ ।

५.१७ विभिन्न सरुवा रोग, किटजन्य रोग एवं पशुपन्छीजन्य रोग र निश्चित स्थान र समुदायमा विद्यमान रोगहरुको रोकथाम, नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन प्रभावकारी रुपमा गरिनेछ ।

५.१८ नसर्ने रोग तथा मानसिक रोगको रोकथाम तथा व्यवस्थापन, सुर्तिजन्य वस्तुको प्रयोग, मादक पदार्थ सेवन, लागूपदार्थ दुर्व्यसनी लगायतका स्वास्थ्य समस्याहरुलाई निरुत्साहन र नियन्त्रण तथा स्वस्थकर जिवनयापन गर्न प्रोत्साहन गरिने छ ।

५.१९ गाँउपालिकाद्धारा संचालित असल आमा प्रोत्साहन कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइने छ ।

५.२० विपन्न असहाय गाँउपालिकावासिहरुको स्वास्थ्योपचारमा सहयोग गर्ने उदेश्यले गाँउपालिका अध्यक्ष सहायता कोष स्थापना गरि संचालन गरिनेछ ।

५.२१ सवै स्वास्थ्य संस्थाहरुलाई सुचना प्रविधि मैत्री वनाई वनाईनेछ ।

५.२२ गर्भवतिसंग गाँउपालिका उपाध्यक्ष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

५.२३ पोषण रणनिति लागु गरिनुका साथै उप पोषण मैत्री स्वास्थ्य संस्था घोषणा गर्दै लगिनेछ ।

५.२४ धुम्रपान, मधपान विज्ञापनलाई निरुत्साहित गरि उक्त बिक्रीकर्तालाई स्वास्थ्य प्रति जवाफदेही बनाईनेछ ।

५.२५ फोहोरमैला उचित तरीकाले बिसर्जन गर्न Public Private नीति तयार गरि निजि क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गरि फोहोरमैलालाई उचित व्यवस्थापनमा जोड दिईनेछ ।

५.२६ कोरोना महामारी लगायत संक्रामक तथा अन्य रोगबाट सिर्जना हुने स्वास्थ्य जोखिमको न्युनीकरण गर्न रोगको रोकथाम, नियन्त्रण र उपचार तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा, पूर्वाधार विकास, औषधी एवम् उपकरण, स्वास्थ्यकर्मीको दक्षता अभिवृद्धि र सेवा विस्तार, कोरोना परीक्षणको दायरा बढाउन, व्यवस्थित क्वारेन्टाइन केन्द्रहरुको स्थापना गर्न र नागरिकमा सिर्जना भएको त्रासलाई सम्बोधन गर्न आवश्यक स्रोतको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

५.२७ स्वास्थ्य सेवालाई सर्वसुलभ र नागरिकको निशुल्क स्वास्थ्य उपचार हकलाई सुनिश्चित गर्न पर्याप्त औषधीको व्यवस्था गरिनेछ । साथै स्वास्थ्य संस्थालाई सुदृढ र सक्षम तुल्याइनेछ ।

५.२८ सुरक्षित बर्थिङ्ग सेन्टर र खोप केन्द्रलाई आवश्यक सम्पूर्ण सुविधाहरुको व्यवस्था गरिनेछ ।

५.२९ महिला स्वास्थ्य स्वयमसेविकाको योगदानको कदर गर्दै प्रोत्साहन गरिनेछ ।

५.३० सुनौला हजार दिनका आमा शिशु तथा किशोरीहरुको उचित संरक्षण र विकासको लागि बहुक्षेत्रिय पोषण योजना (MSNP) को प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिने छ ।

५.३१ स्वास्थ्य आपतकालिन कोषको व्यवस्थापन गरिनेछ ।

प्रमुख रणनीतिहरु:

नीति : १ सर्वव्यापी पहुँचको अवधारणा अनुसार गाँउपालिकावासीलाई निःशुल्क आधारभूत तथा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गरिने छ ।

- राष्ट्रिय मापदण्ड बमोजिमका आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरु गाँउपालिकाका सबै वडाहरुमा कम्तीमा एक स्वास्थ्य संस्था स्थापना गरी निःशुल्क उपलब्ध गराईनेछ ।
- भुगोल र जनघनत्वका आधारमा आधारभूत तथा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न हाल सञ्चालनमा रहेका स्वास्थ्य संस्थाहरु आवश्यकता अनुसार समायोजन, स्थानान्तरण तथा थप स्वास्थ्य संस्थाहरु स्थापना तथा विस्तार गरिनेछ ।
- स्वास्थ्य संस्थाहरुलाई बाल, किशोर-किशोरी, अपांग तथा जेष्ठ नागरिक मैत्री संस्थाको रुपमा विकास गरिने छ।
- संघ तथा प्रदेशसँग समन्वय गरी आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न न्यूनतम मापदण्ड अनुसारको एम्बुलेन्स सेवा सहित प्रेषण प्रणाली सुदृढ गरिने छ ।

- तोकिएका आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरुलाई प्रभावकारी बनाउन स्वास्थ्य संस्थाको क्षमता तथा गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि संघ तथा प्रदेश संग आवश्यक समन्वय, सहकार्यमा स्रोत व्यवस्थापन र परिचालन गरीने छ ।
- समुदाय तथा विद्यालयहरुमा आधारभुत स्वास्थ्य सेवालाइ थप प्रभावकारी बनाउन विद्यालय नर्स, स्वास्थ्य स्वयंसेवक जस्ता मानव संसाधनको व्यवस्था साथै स्वास्थ्य आमा समूह, टोल विकास संस्था जस्ता संघ, संस्था र आम नागरिकहरु परिचालन गरीनेछ ।

नीति : २ **स्वास्थ्य क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्दै स्वास्थ्य सेवा प्रवाहलाई गुणस्तरीय, जवाफदेही एवं परिणाममूखी बनाईने छ ।**

- स्वास्थ्य पूर्वाधार निर्माण, आपूर्ती व्यवस्था लगायत समग्र स्वास्थ्य प्रणालीलाई सबलिकृत गर्न संघ तथा प्रदेशसंग सामनजस्यता हुने गरि स्वास्थ्य क्षेत्र सुशासन तथा आन्तरिक नियन्त्रण निर्देशिका तयार गरी लागू गरीनेछ ।
- सामाजिक लेखाजोखा, नागरीक बडापत्र, सार्वजनिक सुनुवाई र विज्ञहरु सहितका जिम्मेवार संयन्त्रको व्यवस्था साथै स्वास्थ्य सेवा प्रवाह र सेवाको गुणस्तरमा सेवाग्राहीहरुको गुनासो तथा पृष्ठपोषण संकलन गरि सम्बोधन गर्ने प्रणालीको विकास गरीनेछ ।
- स्वास्थ्य संस्था संचालन तथा व्यवस्थापन समिति र समितिका सदस्यहरुको क्षमता अभिवृद्धि गरि सशक्त एवं जिम्मेवार बनाइ सेवा सुदृढ गरिनेछ ।
- गैर सरकारी संघ संस्था, दातृ निकायहरु तथा निजि क्षेत्रलाई परिणाममुखी कार्य गर्नको लागि गाँउपालिकाको मुलधारमा ल्याई आवश्यक सहजीकरण र अनुगमन गरीने छ ।

नीति : ३ **समयानुकुल गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको लागि आवश्यक न्यूनतम मापदण्ड सहितको प्रवर्धनात्मक, प्रतिकारात्मक, उपचारात्मक, निदानात्मक तथा पुर्नस्थापनात्मक सेवाको विकास र विस्तार गरीनेछ ।**

- प्रत्येक स्वास्थ्यसंस्थामा मापदण्ड अनुरुप आधारभूत प्रयोगशाला सेवाको स्थापना तथा विस्तार गर्दै लगिनेछ ।
- स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई, बिजुली, इन्टरनेट सेवा र मापदण्ड अनुसारको फोहोरमैला विसर्जनको व्यवस्था गरिनेछ ।
- स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने निकायबाट प्रवाह हुने सेवाको गुणस्तर सुनिश्चितताको लागि गाँउपालिका स्तरमा आवश्यक अनुगमन तथा मूल्यांकन संयन्त्रको व्यवस्था गरीनेछ ।

नीति : ४. **न्यूनतम सेवा मापदण्ड कार्यान्वयन तथा राष्ट्रिय चिकित्सा मापदण्ड (National Medical Standard) अनुसारको स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको लागि आवश्यक पूर्वाधार, औषधी, औषधीजन्य सामाग्री, औजार तथा उपकरणहरुको यथोचित व्यवस्था गरिनेछ ।**

- गाँउपालिका भित्रका स्वास्थ्य संस्थाहरुको आवश्यकता र मापदण्ड अनुसार भौतिक पूर्वाधारहरुको स्थापना तथा विकास गरीनेछ ।
- गाँउपालिका अर्न्तगतका स्वास्थ्य संस्थालाई आवश्यक पर्ने औषधि उपकरणको सूची तयार गरी खरिद आपूर्ती, भण्डारण, वितरण, नियमित मर्मत सम्भार र व्यवस्थापन कार्यलाई सुदृढ गरिनेछ ।
- संघ तथा प्रदेशको सहकार्यमा स्वास्थ्य संस्थाबाट निःशुल्क वितरण हुने तोकिएका औषधीहरु, खोप तथा जनस्वास्थ्य कार्यक्रमका औषधि तथा औषधि जन्य सामाग्रीहरु गाँउपालिकाको आवश्यकता अनुसार थप गरी सहज रुपमा उपलब्ध गराईनेछ ।
- गाँउपालिका भित्रका सवै स्वास्थ्य संस्थाहरुमा न्यूनतम सेवा तथा चिकित्सा मापदण्ड अनुसारको स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको सुनिश्चित गरीनेछ ।

नीति : ५ सामुदायीक, निजि तथा गैह्र सरकारी क्षेत्रका सेवा प्रदायक स्वास्थ्य संस्थाहरुबाट प्रदान गरिने स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न आवश्यक नियमन गरिनेछ ।

- गाँउपालिका भित्र सबै प्रणालीका उपचार सेवा, निदानात्मक सेवा, प्रयोगशाला सेवा, फिजियोथेरापी जस्ता सेवा प्रदायक निजी संस्थाको दर्ता तथा सञ्चालन अनुमति दिने तथा कानुन बनाई नियमन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

नीति : ६ स्वास्थ्य क्षेत्रमा दिगो विकासका लागि स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितता, वित्तिय सुरक्षा प्रदान गर्न र सामाजिक सुरक्षा योजनालाई सुदृढ गर्न गाँउपालिकाबाट स्वास्थ्य क्षेत्रमा लगानी बढाउदै लैजाने र आवश्यकता अनुसार निजि तथा गैरसरकारी क्षेत्र संग साझेदारी गरिनेछ ।

- गाँउपालिकाको कुल बजेटको न्यूनतम १० प्रतिशत स्वास्थ्य क्षेत्रमा विनियोजन गरीनेछ ।
- संघीय तथा प्रादेशिक सरकारसंगको समन्वयमा स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रम लागू गरी गाँउपालिकावासीको स्वास्थ्य बीमा सुनिश्चित गरीनेछ । अति गरीब, विपन्न तथा लोपोन्मुख समुदायहरुलाई तोकिएको मापदण्ड अनुसार निःशुल्क स्वास्थ्य बिमाको व्यवस्था गरीनेछ ।
- स्वास्थ्य क्षेत्रमा निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रसंग सहकार्य तथा साझेदारीलाई प्रोत्साहन गर्न "सार्वजनिक-निजी साझेदारी" रणनीति बनाई लागू गरिनेछ ।
- निजी क्षेत्रले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवालाई क्रमशः सेवामूलक स्वास्थ्य सेवामा रुपान्तरण गर्दै सबै समुदायका व्यक्तिले सेवाको प्रयोग गर्न सक्ने वातावारणको सृजना गर्न आवश्यक साझेदारी गरिनेछ ।
- निजी क्षेत्रको सामाजिक उत्तरदायित्वलाई मूलतः जनस्वास्थ्य प्रवर्धनको क्षेत्रमा लगानी गर्न आवश्यक वातावरणको सृजना गरीनेछ ।

नीति : ७ स्थानीय आवश्यकता संबोधनका लागि तथ्य र प्रमाणमा आधारित योजना तर्जुमा तथा स्वास्थ्य सेवाको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न प्रचलित स्वास्थ्य सम्बन्धी सुचना प्रणालीलाई एकीकृत गरी सुदृढ र प्रविधिमैत्री बनाइनुका साथै स्वास्थ्य अनुसन्धानलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

- प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थाहरु, निजी तथा गैरसरकारी स्वास्थ्य सस्थाहरुमा विधुतीय/अनलाइन अभिलेख तथा प्रतिवेदन गर्ने व्यवस्था सुनिश्चित गरीनेछ ।
- गाँउपालिकामा विद्युतीय अभिलेख तथा प्रतिवेदन प्रणालीलाई संस्थागत गरी सूचना विश्लेषणका निश्कर्षहरुलाई प्राथमिकताका साथ स्वास्थ्य क्षेत्रको निर्णय प्रक्रियामा प्रयोगमा ल्याउने संस्कारको विकास गरीने छ ।
- तथ्यांकको गुणस्तरीयता, विश्वसनियता कायम राख्न अनुगमन, मूल्यांकन तथा पृष्ठपोषणको प्रणालीलाई सवलिकृत गरीनेछ ।
- संघ तथा प्रदेशको सहकार्यमा स्वास्थ्य क्षेत्रमा उपलब्ध मानव स्रोत व्यवस्थापन, तालिम व्यवस्थापन, आपूर्ति व्यवस्थापन लगायत सम्पूर्ण सूचना तथा तथ्याङ्कलाई एकिकृत विद्युतीय सूचना प्रणालीको विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने साथै संस्थागत स्मृती संरक्षणका लागि उचित व्यवस्था गरिनेछ ।
- स्वास्थ्य क्षेत्रको अध्ययन तथा अनुसन्धानात्मक कार्यलाई व्यवस्थित गर्न गाँउपालिकाको प्राथमिकताका क्षेत्रहरु पहिचान गरी सोको अनुसन्धानात्मक कार्यका लागि स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने तथा अध्ययन तथा अनुसन्धान र अनुगमनका निष्कर्षहरुलाई प्राथमिकताका साथ योजना मार्फत कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति : ८ **स्वास्थ्य सेवालाई प्रभावकारी र गुणस्तरीय बनाउन स्थानीय आवश्यकताका आधारमा दक्ष जनशक्तिको व्यवस्थापन गरिनेछ।**

- स्वास्थ्य क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीमा आफ्नो काम, कर्तव्यप्रति थप जवाफदेही र जनमुखी बनाउन नतिजामा आधारित कार्यसम्पादन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास गरिनेछ।
- स्वास्थ्य सेवालाई गाँउपालिकाको परिवेश अनुकुल तथा समय सापेक्ष बनाउन स्वास्थ्य संस्थाहरुको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण (O & M) गरी वैज्ञानिक आधारमा संगठनात्मक संरचना तथा जनशक्तिको दरबन्दी परिमार्जन गर्ने व्यवस्था मिलाईनेछ।
- स्वास्थ्य क्षेत्रमा स्रोतको समुचित परिचालन गर्दै समयानुकुल स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गर्न स्वास्थ्य कर्मीको क्षमता अभिवृद्धि, परिचालन तथा व्यवस्थापन गरिनेछ।
- स्वास्थ्य संस्थामा तोकिएका सेवाहरु प्रवाह गर्न आवश्यक जनशक्तिको निरन्तर उपलब्धताको सुनिश्चितता गरिनेछ।
- स्वास्थ्य जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धीको लागि सेवाकालीन तालिम, पेशागत वृत्ती विकास तथा कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहनलाई प्रर्वद्धन गरिनेछ।
- महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको भूमिकालाई समयसापेक्ष परिमार्जन गरी सामुदायिक स्वास्थ्य प्रवर्द्धनका लागि निरन्तर परिचालन गरिनेछ।

नीति : ९ **स्वस्थ सकारात्मक व्यवहार परिवर्तनका लागि व्यक्ति, परिवार र समाजलाई परिचालन गरी स्वास्थ्य शिक्षा र सूचना प्रवाह गर्दै नसर्ने रोगको उपचारलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवास्तर देखि नै व्यवस्थापन गरिनेछ।**

- स्वस्थ सकारात्मक व्यवहार परिवर्तन तथा स्वास्थ्य प्रवर्धनको लागि समुदायका राजनितिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक नेतृत्व परिचालन, सूचना प्रविधिको प्रयोग तथा सञ्चार माध्यमसँग समन्वय तथा सहकार्य गरीने छ।
- दुर्घटना लगायत अन्य प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित प्रकोप रोकथाम तथा जीवन सुरक्षाका लागि सचेतना तथा जनस्वास्थ्य प्रवर्धन कार्यक्रम सञ्चालन गरीनेछ।
- सेवा प्रदायकलाई स्वास्थ्य सुचना प्रवाहमा जिम्मेवार बनाउदै सुचनामैत्री स्वास्थ्य संस्थाको विकास गरिनेछ।
- स्वास्थ्य सेवाग्राहीको सुचनाको गोपनियता र हकलाई सुनिश्चित गर्न कार्यविधि बनाई लागू गरिनेछ।
- विद्यालय, व्यायाम तथा पेशागत जोखिम अधिक हुने संस्थाहरुमा स्वास्थ्य सूचना कक्षको स्थापना गरिनेछ।
- प्रमुख सार्वजनिक स्थलहरुमा विद्युतीय माध्यम मार्फत स्वास्थ्य सन्देशहरु प्रवाह गरिनेछ।

नीति : १० **स्वास्थ्यवर्धक खाद्य पदार्थको प्रवर्द्धन, उत्पादन, पहुँच र उपभोग बढाई पोषण स्थितिमा सुधार ल्याउन आवश्यक समन्वय गरिनेछ।**

- पोषण संवेदनशिल कृषि उत्पादन तथा उपभोगको प्रर्वधन गर्न कृषि क्षेत्र लगायत सम्वन्धित सरोकारवालाहरु सँग समन्वय र पैरवी गरी स्थानीयस्तरमा उत्पादन हुने स्वास्थ्यवर्धक रैथाने खाद्यवस्तुको प्रयोग र पहुँचलाई विस्तार गरिनेछ।

- संघीयस्तरमा निर्माण भएको बहुक्षेत्रीय पोषण योजना, शीघ्र कुपोषण एकिकृत व्यवस्थापन कार्यक्रम लगायतलाई गाँउपालिकाको परिवेश अनुकुल बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर पार्ने आहार (Incompatible food and drinks) सेवन र पत्रु खाना (जंक फुड) को बिक्री, वितरण तथा प्रयोगलाई निरुत्साहित तथा नियमन गरीनेछ।
- कुपोषित बालबालिकाहरुको पुनर्स्थापनाका लागि आवश्यकता अुसार पोषण पुनर्स्थापना सेवा केन्द्र स्थापना, सुदृढीकरण एवं विस्तार गरिनेछ ।
- दुग्ध जन्य, मासु जन्य तथा अन्य खाद्य पदार्थको तोकिएको मापदण्ड अनुसारको गुणस्तर कायम गर्न आवश्यक समन्वय गरिनेछ ।

नीति : ११ आयुर्वेद तथा गाँउपालिकामा प्रचलित वैकल्पीक चिकित्सा पद्धतीहरुको आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको विकास तथा विस्तार गरी समन्वयात्मक रुपमा सेवा प्रवाहलाई व्यवस्थित गरिनेछ ।

- आधारभूत आयुर्वेद एंव वैकल्पिक चिकित्सा सेवा निःशुल्क रुपमा प्रदान गर्न प्रदेश तथा संघ संगको समन्वयमा आवश्यक संस्थागत संरचनाको व्यवस्था गरीनेछ ।
- राष्ट्रिय स्वास्थ्य कार्यक्रमसंग एकिकृत गर्दै आयुर्वेद एंव वैकल्पिक चिकित्सा पद्धतीबाट सेवा प्रदान गरीनेछ ।
- वैकल्पिक चिकित्सा सेवाहरुलाई स्वास्थ्य सेवाको मूलधारमा ल्याउन मापदण्ड निर्धारण गरी सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा विस्तार गरिनेछ ।

नीति : १२ वातावरणबाट स्वास्थ्यमा पर्ने प्रतिकुल असरहरु न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन गरिनुका साथै पेशागत स्वास्थ्य सुरक्षा, सरसफाई र स्वच्छतालाई प्रोत्साहन, प्रवर्द्धन र व्यवस्थापन गरी गाउँपालिकावासीको स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गरिनेछ ।

- खुला दिशामुक्त गाँउपालिकालाइ पूर्णसरसफाई युक्त गाँउपालिका बनाईनेछ र सोको दिगोपनाको योजना तयार गरी कार्यान्वयन गरीनेछ ।
- गाँउपालिका भित्र पानी, वायु, ध्वनी लगायत अन्य वातावरणीय प्रदुषण नियन्त्रण गर्नका लागि सम्बन्धित निकायहरुसंग समन्वय गरीने छ ।
- पर्यावरण र वातावरणीय परिवर्तन साथै काम र कार्यस्थलको वातावरणीय अवस्थाका कारणले स्वास्थ्यमा पर्ने हानीबाट बचाउन सरकारी तथा निजी सबै क्षेत्रहरुसंग समन्वय गरी स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रमहरु तय गरी संचालन गरीनेछ ।
- सर्वव्यापी सावधानीको अवधारणालाइ अनुसरण गरी स्वास्थ्य सेवा जन्य फोहोरमैला व्यवस्थापनको लागि सबै सरोकारवालाहरु संगको सहकार्यमा उचित किसिमले फोहोरमैला संकलन, छुट्याउने र विसर्जनको व्यवस्था गरीनेछ ।
- किटनाशक विषादीको प्रयोगलाई नियमन तथा औधोगिक रसायनको समुचित विसर्जन गर्न सम्बन्धित क्षेत्रसँग समन्वय र सहकार्य गरीनेछ ।
- पेशागत स्वास्थ्य सुरक्षाका लागि व्यवसायजन्य जोखिम न्यूनीकरण र रोकथाम गर्न सरोकारवालाहरुसँग समन्वय तथा सहकार्यमा कार्यक्षेत्रमा हुनसक्ने विपद जोखिम न्यूनीकरणका लागि नियमनको व्यवस्था मिलाईने छ ।
- व्यवसायिक रुपमा हुन सक्ने जोखिमबाट जोगाउने व्यवस्था गर्दै उनीहरुको स्वास्थ्य संरक्षणका लागि स्वास्थ्य तथा जीवन विमा भएको सुनिश्चित गरीनेछ ।

नीति : १३ महामारी, विपद वा प्रकोपको समयमा पर्न सक्ने सम्भावित स्वास्थ्य असरहरुको न्यूनीकरण, प्रतिकार्य एवम् पुनःस्थापनाको लागि बहुपक्षीय सहकार्य गरिनेछ ।

- महामारी, विपद वा प्रकोपको जोखिम नक्साङ्कन गरी जोखिम न्यूनीकरणका लागि प्रदेशको सहकार्यमा गाँउपालिका प्रतिकार्य योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- गाँउपालिका तथा वडा स्तरिय स्वास्थ्यक्षेत्र आपतकालिन पूर्वतयारी योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- सम्भावित विपद वा प्रकोपलाई व्यवस्थापन कार्यका लागि प्रदेश सरकार संगको सहकार्यमा गाँउपालिका स्वास्थ्य आपत्कालिन कार्यसञ्चालन केन्द्र (Municipal Health Emergency Operation Centre) स्थापना गरी वडादेखि गाँउपालिका तहसम्म द्रुत प्रतिकार्यका लागि तोकिएको मापदण्ड अनुरुप संयन्त्र बनाई परिचालन गरीनेछ ।
- सम्भावित विपद वा प्रकोपको समयमा निरन्तर स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गर्न रणनैतिक स्थान वा स्वास्थ्य संस्थाहरुमा अत्यावश्यक औषधि तथा सामाग्रीहरुको बफर स्टक राख्ने व्यवस्था गरीनेछ ।
- गाँउपालिका तथा वडा स्तरिय द्रुत प्रतिकार्य टोली (RRT) तथा सरकारसंगको समन्वयमा आकस्मिक चिकित्सकीय टोली (EMT) गठन गरी अन्य उद्धार टोलीसंग समन्वय गर्दै आवश्यकता अनुसार परिचालन गरीनेछ ।

नीति : १४ सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक, धार्मिक र सांस्कृतिक हिसावले पछाडि परेका समुदायको गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा उपभोग सुनिश्चित गर्न सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई सुदृढ गरि स्वास्थ्य सेवा सर्वसुलभ र सहज पहुँच हुने व्यवस्था गरिनेछ ।

- प्राकृतिक विपत्ति, महामारी पिडीत र असहाय नागरिकहरुलाई आपतकालीन अवस्थामा औषधि उपचारमा सहयोग गर्नको लागि गाँउपालिका अध्यक्षको संयोजनमा एउटा "अध्यक्ष सहायता कोष" स्थापना गरिनेछ ।
- स्वास्थ्य विमा लगायत अन्य योजनाहरु मार्फत विशेषज्ञ स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा वृद्धि गरी स्वास्थ्य उपचार कोषको माध्यमद्वारा विपन्न र असहाय वर्गको सेवामा पहुँच सुनिश्चितता गरीनेछ ।
- पिछडिएको वर्ग, क्षेत्र र समुदायका लागि स्वास्थ्य सेवामा पहुँच अभिवृद्धि गर्न आवश्यकता अनुरुप स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरुको स्थापना, स्वास्थ्य शिविरको सञ्चालन तथा आधुनिक सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग गरी स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- लक्षित समुदायमा स्वास्थ्य सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि गर्दै सेवाको उपयोग वृद्धि गर्न तत् समुदायका स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई प्राथमिकता दिई सोही समुदायमा परिचालन गर्ने योजना बनाई लागू गरीनेछ ।
- गाँउपालिकाको आवश्यकता र क्षमतालाई मध्यनजर गर्दै कामको सिलसिलामा वा अन्य कारणले स्वास्थ्य संस्थाको पहुँचबाट टाढा रहेका समूहलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न विशेष कार्यक्रम बनाई लागू गरीनेछ ।

नीति : १५ सुरक्षित मातृत्व, बाल स्वास्थ्य, किशोरावस्थाको स्वास्थ्य, प्रजनन् स्वास्थ्य तथा परिवार योजना सेवाको विकास र विस्तार गरी पहुँच सुनिश्चित गरीनेछ ।

- नवजात शिशु तथा बालरोगको एकीकृत व्यवस्थापनलाई थप सुदृढ गर्दै यसको प्रभावकारी कार्यान्वियन गरिनेछ ।
- आधारभूत तथा आकस्मिक प्रसूती सेवालाई सुदृढ गर्दै गाउंपालिका तहको प्राथमिक अस्पतालमा नवजात शिशु सेवा विस्तार गरीनेछ ।

- विभिन्न वर्ग, जाती धर्म तथा क्षेत्रमा महिलाको सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्यको अवस्था विश्लेषण गरी आवश्यकता अनुसार परिवार योजना कार्यक्रम बनाई लागू गरीनेछ ।
- गुणस्तरीय यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवामा पहुँच अभिवृद्धि गर्न स्वास्थ्य संस्थाहरुमा मापदण्ड अनुसारको सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चित गरीनेछ ।
- गाँउपालिकाका सबै स्वास्थ्य संस्थालाई किशोर किशोरी मैत्री बनाई सेवा प्रदान गर्न सक्षम बनाइने छ ।

नीति : १६ **स्वास्थ्य क्षेत्रका प्रगती एवं उपलब्धीहरुलाई संस्थागत गर्दै थप उपलब्धी हाँसिल गर्न आवश्यक समन्वय, सहकार्य तथा आवश्यकता अनुसार साझेदारी गरिनेछ ।**

- गाँउपालिकामा निर्माण हुने हरेक क्षेत्रगत नीतिमा स्वास्थ्यको विषयलाई महत्वका साथ समावेश गरीने छ ।
- बहुक्षेत्रीय, बहुपक्षीय समन्वय र सहकार्य प्रणाली स्थापना गरी अन्तर संस्थागत समन्वय सुनिश्चित गरीनेछ ।

नीति : १७ **विभिन्न सरुवा रोग, किटजन्य रोग, पशुपन्छीजन्य रोग एवं समुदायमा विद्यमान अन्य रोगहरुको रोकथाम, नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन प्रभावकारी रुपमा गरिने छ ।**

- क्षयरोग, एचआइभी र एड्स तथा औलो लगायतका सरुवा रोगहरूको निगरानी, रोकथाम, नियन्त्रण, निवारण तथा उन्मूलनको लागि संघ तथा प्रदेश सरकारको समन्वयमा प्रभावकारी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरीनेछ ।
- रेबिज, सर्पदंश लगायतका पशुपन्छीजन्य र किटजन्य रोगहरु जस्तै मलेरिया, डेंगु, हात्तिपाइले, स्क्रब टाइफस, कालाजार आदी रोगहरुको रोकथाम, नियन्त्रण र उपचारको लागि सेवा बिस्तार गरिनेछ ।

नीति : १८ **नसर्ने रोग तथा मानसीक रोगको रोकथाम तथा व्यवस्थापन, सुर्तिजन्य वस्तुको प्रयोग, मादक पदार्थ सेवन, लागूपदार्थ दुर्व्यसनी लगायतका स्वास्थ्य समस्याहरुलाई निरुत्साहित गरि स्वस्थकर जिवनयापन गर्न प्रोत्साहन र प्रर्वद्धन गरिने छ ।**

- स्वास्थ्य प्रवर्द्धनको लागि स्वस्थ आहार विहार, योग तथा ध्यान विधि प्रवर्धन गर्न सामुदायिक योग केन्द्र, व्यायामशाला, स्वस्थ हरित पार्क, पुनर्स्थापना केन्द्र लगायतका सेवा केन्द्रहरु स्थापना गरीनेछ ।
- मुटुरोग, मधुमेह, मृगौला रोग, दिर्घ श्वासप्रश्वास सम्बन्धि रोग, मष्तिस्क पक्षघात, क्यान्सर जस्ता दीर्घ रोगहरुको रोकथाम र व्यवस्थापन लागि Package या Essesntial Non-Communicable (PEN) Disease Interventions लाई विस्तार गर्दै स्वास्थ्य सामाजिक सुरक्षा योजनाहरु मार्फत विपन्न र असहायलाई आर्थिक सहुलियत प्रदान गरीनेछ ।
- मानसिक स्वास्थ्य समस्या रोकथाम र व्यवस्थापनका प्राथमिक मानसिक स्वास्थ्य सेवालाई सबै आधारभूत तहका स्वास्थ्य संस्थाबाट प्रवाह गर्नका लागि आधुनिक तथा आयुर्वेद चिकित्सा पद्धतीबाट मनोसामाजिक परामर्श तथा उपचार सेवा बिस्तार गरिनेछ ।
- लागू पदार्थको नियन्त्रण, मदिरा तथा सुर्तिजन्य पदार्थको बिक्री वितरण तथा प्रयोगलाई बहुक्षेत्रीय सहकार्यमा नियमन गर्न समन्वय गरिनेछ ।

७. संस्थागत संरचना:

७.१. नीति कार्यान्वयनका लागि महावु गाँउपालिकाको नेतृत्वमा स्वास्थ्य संस्थाहरु रहनेछन । त्यस्तै नीतिमा उल्लेख भएको स्वास्थ्य अन्तर्गत सेवा प्रवाहका लागि वडा नं. ४ मा १५ शैयाको अस्पतालबाट आधुनिक प्रभावकारी स्वास्थ्य उपचारको व्यवस्था गरिनेछ ।

७.२ मानव संशाधन विकासका लागि प्रदेश सरकार, प्रदेश लोक सेवा, स्वास्थ्य प्रतिष्ठान वा मेडिकल कलेज र अन्य स्वास्थ्य जनशक्ति उत्पादन गर्ने निकायहरु संग क्षमता अभिवृद्धिका लागि समन्वय गरिनेछ । स्वास्थ्य संस्थाहरुमा ल्याब सेवा, आँखा उपचार सेवा र प्रत्येक वडामा एउटा आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र तथा आवश्यकता अनुसार शहरी स्वास्थ्य केन्द्र र सामुदायीक स्वास्थ्य इकाई स्थापनाको लागि प्रदेश तथा संघीय सरकारसंग समन्वय एवं सहजीकरण गरिने छ ।

७.३ स्वास्थ्य क्षेत्रमा नीतिगत सामन्जस्यता कायम गर्न, स्वास्थ्यका योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मुल्याङ्कन तथा आवश्यकता अनुसार निर्देशन प्रदान गर्न गाँउपालिका तहमा निर्देशक समिति वा अन्य संयन्त्रको व्यवस्था गरिनेछ ।

८. आर्थिक पक्ष:

यस नीतिको कार्यान्वयन मूलत: महावु गाँउपालिकाको नियमित बजेटबाट गरिनेछ । यस नीतिमा रहेका उद्धेश्यहरु हासिल गर्न महावु गाँउपालिकाका सबै शाखाहरुको कार्यक्रम तथा बजेटमा तालमेल मिलाइ सबै नीतिमा स्वास्थ्यको अवधारणालाई अगाडी ल्याइनेछ । नेपाल सरकार र कर्णाली प्रदेश सरकारको नियमित वार्षिक कार्यक्रम मार्फत यस नीतिले अवलम्वन गरेका रणनीति तथा कार्यनीतिहरु सम्वोधन गराउन पहल गरिनेछ । यसका साथै यो नीति कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विकास साझेदारहरु, संयुक्त राष्ट्र संघीय निकायहरु र निजी क्षेत्रसँग समेत समन्वय, सहकार्य र साझेदारी गरी आवश्यक श्रोत व्यवस्थापन गर्न पहल गरिनेछ ।

९. अनुगमन र मूल्यांकन:

यस नीति कार्यान्वयनको क्रममा अनुगमन गर्ने र अपेक्षित नतिजा र प्रतिफल प्राप्तीको मूल्यांकन गर्ने दायित्व सामाजिक विकास शाखाको हुनेछ । यसको लागि उक्त शाखाको संयन्त्र र क्षमता विकास गरिनेछ । वडा समितिहरु एवम् अन्य सरोकारवाला निकायसँगको समन्वय र सहकार्यमा सहभागितामुलक अनुगमन प्रकिया अवलम्बन गरिनेछ । प्रत्येक पाँच वर्षमा यस नीतिको समीक्षा गरी आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गर्दै लगिनेछ ।

१०. नीति कार्यान्वयनको कार्ययोजना:

नीति कार्यान्वयनका लागि महावु गाँउपालिकाले आवश्यक ऐन, निर्देशिका, कार्यविधी आदि तर्जुमा गर्नेछ । स्वास्थ्य संग सम्बन्धित आवश्यक ऐन, कानुन, नियमावली तथा अर्न्तराष्ट्रिय स्तरमा नेपालले गरेका प्रतिवद्धताको अधीनमा रही यस नीति कार्यान्वयनका लागि तत्कालीन, मध्यकालीन र दिर्घकालीन योजना बनाउने छ । यही योजना अनुसार वार्षिक योजना तथा कार्यक्रम र बजेट निर्माण कार्यान्वयन गरिनेछ । वार्षिक रुपमा कार्ययोजना कार्यान्वयनको समीक्षा गरी पुनरावलोकन गरिनेछ ।

११. जोखिम:

राज्यको पुन:संरचनाको प्रारम्भिक चरण, बढ्दो जनआकांक्षा, महावु गाँउपालिका संस्थागत विकासको चरणमा रहेको, सिमित साधन र स्रोत गाँउपालिकाको प्राथमिकतामा स्वास्थ्य क्षेत्र समग्र विकासको मुद्दाका रुपमा स्थापित गराउनु पर्ने विद्यमान अवस्थामा यस नीति तथा रणनीतिले अपेक्षा गरेका नतिजाहरु प्राप्तिमा केही जोखिम हुन सक्छन । यद्यपी उल्लेखित जोखिमको बावजुद गाँउपालिकावासीलाई सर्वसुलभ, गुणस्तरिय स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चित गरी स्वस्थ नागरिकहरु तयार गर्न महावु गाँउपालिकाको स्वास्थ्य नीति २०७८ को प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने गरी जोखिमको न्युनिकरण गरिनेछ ।